

ЗА ВИДОВЕТЕ СОЦИАЛИЗЪМ СПОРЕД ТЕОРЕТИЦИТЕ НА НАУЧНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ – ФРИДРИХ ЕНГЕЛС, КАРЛ МАРКС И ПАУЛ ТИЛИХ

Станул Грозев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Настоящата статия разглежда видовете социализъм според Фридрих Енгелс и Карл Маркс, теоретиците на научния социализъм, и според Паул Тилих, теоретика на научния религиозен социализъм. Акцентът е поставен върху общото и различното между тях и това позволява, от една страна, да се постигне повече разбиране за понятието „социализъм“ в теоретичен и практически аспект. От друга страна, става възможно към подразделението на видовете социализъм на класиците да се добави реконструираното понятие за диалектически социализъм. Текстът е изготвен като част от проекта „Европейски модели на етико-религиозен социализъм и имат ли те почва у нас?“.

Ключови думи: разновидности на социализма, Фридрих Енгелс, Карл Маркс, Паул Тилих, диалектически социализъм.

Въведение

В редица свои произведения Фридрих Енгелс говори за различни видове социализъм: „съзнателен и несъзнателен“, „социализъм на работническата класа и на средната класа“, „социализъм в стихове и проза“, социализъм „страшилище“, който е отхвърлян и порицаван, но и такъв, който е приеман в „доброто общество“ [1]. Социализмът има толкова много разновидности и оттенъци, толкова много лица, апостоли, но и демони, че за Енгелс не представлява трудност, макар и иронично, да нарече обществения строй в Римската империя по време на християнството „римски социализъм“ – социализъм, постигнал своята висша форма в лицето на християнството.

И социализмът, и комунизмът не са дело изключително на теоретиците на научния социализъм. Както Енгелс обръща внимание, научният социализъм едновременно е и немски, и интернационален продукт. Изграден върху основата на класическата немска философия, съхранила жива традицията на съзнателната диалектика, научният социализъм е немски по своя произход. Но той търси и намира своя произход и при тримата велики утописти, Анри дьо Сен-Симон, Шарл Фурие и Робърт Оуен, а също така отчита, че не би бил възможен без развитите икономически и политически условия в Англия и Франция.

Методология на изследването

Като основни методи на работа са използвани сравнителен анализ и метод на реконструкция.

Резултати

В различни предговори към *Манифеста* Енгелс обяснява защо е избрано името „комунизъм“ вместо „социализъм“ и защо *Манифестът* е „комунистически“, а не „социалистически“ [2].

През 1847 г. под „социалисти“ се разбират два вида хора. Едните са привържениците на различни видове утопични системи, по-специално оуенистите в Англия и фуриеристите във Франция, вече почти изродили се в отмиращи секти, а другите са „всевъзможните социални знахари“, които с различни „вселечебни средства“ искат да излекуват обществото, но без да накърнят ни най-малко печалбата и капитала. И в двата случая става въпрос за хора, които са извън работническото движение, хора, търсещи подкрепа по-скоро между „образованите“ класи, докато работниците, искащи коренно преустройство на обществото, се наричат комунисти, макар техният комунизъм да е все още суров, неоформен, „чисто инстинктивен комунизъм“.

И тъй като през 1847 г. „социализъм“ означава буржоазно движение или движение на средната класа, а „комунизъм“ – работническо движение, теоретиците на научния социализъм, убедени, че „освобождението на работниците трябва да бъде дело на самите работници“, избират името „комунизъм“.

В *Манифеста* Маркс и Енгелс дават едно най-общо подразделение на видовете социализъм. Социализмът е разграничен по три основни направления: (1) реакционен; (2) буржоазен и (3) критично-утопичен, като от своя страна реакционният социализъм включва феодалния, дребнобуржоазния и немския („истинския социализъм“) [3].

Феодалният социализъм, охарактеризиран като „полупогребална песен и полупасквил, полуотглас от миналото и полузаплаха за бъдещето“, е обвинен в неспособност да разбере хода на съвременната история. И френските легитимисти, и поддръжниците на „Млада Англия“ се представят за защитници на трудещите се от експлоатацията на буржоазията, но при всеки удобен случай се възползват от „златните плодове“ на индустрията в ущърб на същите тези трудещи се, саркастично отбелязват Маркс и Енгелс. И определят грижата на феодалния социализъм за работническата класа като демагогия и неуспешен опит да се предотврати разрушаването на стария обществен строй. Тук, при феодалния социализъм, е споменат

и християнският („попски“) социализъм, защото, „тъй както попът винаги е вървял ръка за ръка с феодала, така и попският социализъм върви с феодалния“.

Дребнобуржоазният социализъм е обявен едновременно за реакционен и утопичен. Тази негова двойственост изразява двойствеността на интересите на новата дребна буржоазия, „люшкаща се между пролетариата и буржоазията“. Въпреки че е доловил противоречията в съвременните производствени отношения, а именно: свръхпроизводство, икономически кризи, крайно обедняване на пролетариата, извънредна несъразмерност при разпределението на богатствата, индустриална война между отделните народи, разложение на старите нрави и старите семейни отношения, дребнобуржоазният социализъм иска „или да възстанови старите средства за производство, а с тях – и старите отношения на собственост и старото общество“, или, парадоксално, „да затвори“ съвременните средства за производство и размяна в рамките на старите отношения на собственост.

Трети в подразделението на реакционния социализъм е поставен немският, или така нареченият „истински социализъм“, имащ претенциите да притежава единствената, абсолютната истина на социализма. Другите имена, с които се нарича това направление, са: „философия на делото“, „немска наука за социализма“, „философско обосноваване на социализма“.

„Истинският социализъм“ е критикуван от Маркс и Енгелс в редица произведения: „Немска идеология“, „Циркуляр против Криге“, „Немският социализъм в стихове и проза“, „Истинските социалисти“, „Диалектика на природата“.

Философските възгледи на „истинските социалисти“ съчетават еkleктично идеите на френските и английските социалисти утописти и на младохегелианците с етиката на Фойербах. Цели се осъществяване на някаква особена общочовешка същност, търси се разрешаване на социалните противоречия без класова борба, без политическа дейност, без революция. Или, както е охарактеризиран от Енгелс, „истинският социализъм“ представлява „превод на френски социалистически изрази на развален хегеловско-немски език и сантиментално-мечтателно човеколюбие“ [4].

Като главен представител и класически тип на това направление на социализма Енгелс посочва Карл Грюн. Измежду другите негови представители са Х. Криге, М. Хес, О. Люнинг, Г. Пютман.

Консервативният, или буржоазен, социализъм е разработен в цели системи. Като пример за такъв вид социализъм може да се посочи Прудон със своята „Философия на нищетата“.

Към буржоазните социалисти Маркс и Енгелс причисляват „икономисти, филантропи, хуманисти, поборници за подобряване на положението на трудещите се класи, организатори на благотворителността, членове на дружествата за закрила на животните, основатели на въздържателни дружества, всевъзможни реформатори на дребно“.

Буржоазните социалисти искат да лекуват социалните недъзи, но най-вече с грижа за осигуряване на собственото си по-нататъшно съществуване, предвид своята съдбоносна обвързаност с пролетариата, който със своето развитие и революционизиране заплашва съществуването на буржоазията. Затова техните искания са насочени към премахване най-вече на крайно революционните и застрашителни елементи от съвременното общество, с цел някои подобрения, но без промяна в основното – без промяна в отношенията между наемния труд и капитала, без промяна в буржоазните производствени отношения.

Критично-утопичният социализъм и комунизъм е поставен трети в това най-общо подразделение. Разгледани са системите на Сен-Симон, Фурие и Оуен – социалистически и комунистически системи, които се появяват през първия, все още неразвит период от борбата между пролетариата и буржоазията.

Ако за буржоазния и особено за реакционния социализъм Енгелс говори изключително критично и саркастично, то за критично-утопичния, въпреки критиките, се изказва със симпатии.

Особено впечатляващи са резултатите от предприетите реформи на Оуен, който бил убеден, че характерът на човека е продукт не само на вродените дарби и склонности, но и на условията, които го заобикалят. В Ню Ланарк, благодарение на неговите реформи при управлението на памуко-предачната фабрика, в която бил съдружник, Оуен успява да създаде „напълно образцова колония, в която пиянството, полицията, углавните съдилища и процеси, грижата за бедни и нуждата от благотворителност стават непознати неща“. Всичко това Оуен постигнал, като поставил хората при условия, отговарящи на човешкото достойнство, и особено чрез грижата за доброто възпитание на подрастващото поколение. Създал детски градини, като в тях се приемали деца от двегодишна възраст. Децата така добре си прекарвали времето там, че не искали да си отиват вкъщи. Въпреки че в Ню Ланарк се работело по 10,5 часа вместо по 13 – 14 часа дневно, както при неговите конкуренти, а при една криза се наложило производството да се спре за 4 месеца (като работниците продължили да получават пълната си заплата), фабриката увеличила

над два пъти стойността си и през цялото време носела печалба на собствениците си [5].

Най-общото за представителите на тези системи е, че възприемат работническата класа като най-страдащата, пропагандират своите планове сред обществото и се опитват да ги осъществят практически. Те обаче застават над класовия антагонизъм, апелират за филантропия и се обръщат предимно към господстващата класа, смятайки, че ако тяхната система бъде разбрана, то неминуемо ще бъде призната за възможно най-добрия начин за развитие на обществото. Съответно не виждат самостоятелната роля на пролетариата и отхвърлят всяко революционно действие.

Във всички разгледани дотук разновидности на социализма работническата класа се схваща повече или по-малко като страдаща и нуждаеща се от помощ, като обект на социализма. Научният социализъм обаче, като теоретичен израз на работническия социализъм, вижда работническата класа и като пълноценен субект. Субект, отговорен за собственото си освобождение и за изграждането на своето по-добро битие. Нещо повече, възлага ѝ историческа задача – чрез своето собствено освобождение и на един по-следващ етап, чрез достигане на безкласовото общество, да освободи цялото човечество. Това е една от основните разлики на научния социализъм спрямо другите видове и намира израз във фразата, многократно повтаряна от Маркс и Енгелс: „Освобождението на работническата класа е дело на работническата класа“.

Едно от основните положения в научния социализъм е материалистическото разбиране за историята, а именно – схващането, че производството и размяната на произведените продукти стоят в основата на всеки обществен строй. развитието на производителните сили е важно за просперитета на всяко общество. Има значение обаче и как се разпределят вече произведените блага – дали на единия полюс се натрупват огромно количество богатства и капитал (за малцина), а на другия полюс – нищета, подивяване и морално израждане (за останалата част от населението). Изхождайки от убеждението, че битието определя съзнанието, научният социализъм търси първопричините на всички обществени промени и политики не само в главите на хората и в „нарастващо вникване във вечната истина и справедливост“, а и в икономиката на съответната епоха.

Изобилието от блага, необходими, за да се реализира комунизмът като рай на земята, може да се осигури само при максимално равни производителни сили. Това е същностен, макар и доста negliжиран от последователите на марксизма момент от научния социализъм. Върху този въпрос, както и върху въпроса за разпределението на наличните

блага Маркс прави важни уточнения в *Критика на Готската програма* [6].

В *Критика на Готската програма* Маркс за първи път разграничава двете фази в развитието на комунистическото общество. Той обръща внимание, че тъй като става въпрос не за комунистическо общество, което се е развило върху своя собствена основа, а за общество, което току-що е възникнало от капиталистическото, то все още носи белезите на старото общество, от чиито недра се появява. Производителят, работникът, всеки член на обществото трябва да получава за себе си толкова, колкото и той дава на обществото. Тоест принципът на този първи етап от развитието на комунистическото общество (низша фаза) е „От всекиго – според способностите, на всекиго – според труда“.

Втората, висша фаза на комунистическото общество (комунизъмът), ще бъде постигната едва когато изчезнат „заробващото подчинение на индивидите на разделението на труда“ и противоположността между умствения и физическия труд. Когато трудът се превърне от средство за живот в жизнена необходимост и удоволствие, когато заедно с всестранното развитие на личността нараснат неимоверно много и производителните сили и „всички извори на общественото богатство потекат като пълноводен поток“ – едва тогава ще може да се реализира принципът „От всекиго – според способностите, на всекиго – според потребностите“.

Тази втора, висша фаза на социализма всъщност е инспирирана от християнската религия и представлява рай, който вече е свален от небето на земята.

За социализма и неговите сходства с християнството пише Енгелс в *Към историята на ранното християнство* (1894) [7]. Възникнало първоначално като религия на робите, бедните и безправните, християнството, както и работническият социализъм, проповядва за избавление от робството и нищетата. Християнството обаче предлага спасение след смъртта и обещава щастлив живот на небето, а социализъмът иска достоен живот за човека тук, на земята, в този свят – чрез преустройство на обществото.

Въпросът за отношението между религия и социализъм е същностен за научния социализъм. Този въпрос е поставен още в един от най-ранните програмни документи на Съюза на комунистите, остава и в по-късните, включително в *Манифеста*. А отговорът, към който се препраща, е, че комунизъмът е такава степен в историята на човешкото развитие, която прави излишни всички съществуващи религии и ги „снема“ [8].

Това „снемане“ на религията в социализма и последващото войнстващо отношение към нея определят по-нататъшното развитие на социализма в диалектически атеистичен социализъм.

Ако комунизмът на Маркс и Енгелс по своя замисъл и последваща реализация е диалектически атеистичен социализъм, по-късно Паул Тилих въвежда понятието „диалектически религиозен социализъм“.

Диалектическият религиозен социализъм представлява синтез между религия и социализъм, схванати в своята дълбочина, и се отличава с насочеността си към теоретични проблеми. В процеса на случването на това диалектическо единство нито социализмът изчезва за сметка на религията, нито религията изчезва за сметка на социализма – те се запазват и се издигат на ново равнище.

Диалектическият религиозен социализъм стои на основите на Марксовия анализ на капиталистическото общество, доколкото признава класовия антагонизъм и това, че цялата предишна история на обществото, с изключение на първобитното му състояние, е история на класови борби. Тилих обаче не вярва, че с отпадането на класите ще настъпи едно безметежно състояние – рай на земята. Той, следвайки Ницше, смята, че дори в едно безкласово общество ще продължава да има напрежения, свързани с вътрешно присъщата мощ на всяко съществуващо нещо, реализиращо самото себе си. Реализирайки самото себе си в един процес на непрекъснато развитие, то неминуемо упражнява сила и изпитва върху себе си сила. А това поставя въпросите за мощта, силата и властта, които социалистическата теория обичайно пренебрегва или не им обръща достатъчно внимание.

Изводи/Дискусия

Научният социализъм се разграничава от другите разновидности на социализма по три основни направления.

Първото направление е свързано с непризнаването или неосъзнаването на класовия антагонизъм и ролята на работническата класа за осъществяването на промени в обществото. От страдащ обект, към който са насочени разнородни палиативни мероприятия и филантропия, при научния социализъм работническата класа се превръща в действащ субект и творец на своя живот.

Второто направление е по отношение на метода за постигане на социализма – (1) по мирен път, чрез палиативни мерки, „поезия и проза“ или (2) чрез революция и установяване на господство на пролетариата.

Третото основно направление е във връзка с (не)научността на разгледаните видове социализъм. Маркс-Енгелсовият социализъм,

или критически комунизъм, както го нарича Енгелс, разработва солидна теоретична база, отворена за промени, въз основа на която става научен социализъм.

Този научен социализъм обаче, по първоначалния замисъл на своите създатели и по-конкретно на Енгелс, всъщност е диалектически – „снемане“ на религия в комунизъм. И се разграничава като атеистичен или религиозен най-вече според изрично заявеното отношение към религията, тоест според осъзнаването.

Като Енгелс говори за съзнателен и несъзнателен социализъм, така и Тилих говори за необходимостта от осъзнаване на това, че религията е основанието, субстанцията и дълбочината на духовния живот на човека, осъзнаване на това, че религията е началото и краят на всички неща.

Религиозната и светската сфера не са една срещу друга, а са „една в друга“, настоява Тилих. И тъкмо при диалектическия религиозен социализъм е възможно единството им, възвръщането им в онова първоначално състояние на цялостност на обществото [9].

Заклучение

След всичко, казано дотук, класификацията на видовете социализъм (по Енгелс, Маркс и Тилих) придобива следния най-общ вид:

- (1) реакционен – включва разнородни направления на социализма, които, въпреки че са реакционни по различни начини, имат и един общ критерий – насочени са срещу революционната по това време буржоазия;
- (2) буржоазен – въпреки че търпи множество критики, е разграничен от реакционния поради извънредно революционната роля, която буржоазията играе в човешката история;
- (3) критико-утопичен – вижда и критично оценява много от социалните несправедливости в обществото, но не приема класовия антагонизъм, ролята на пролетариата и революционните начини за реализирането на социализъм;
- (4) научен, или диалектически – теоретичен израз на работническия социализъм, създаден върху солидна теоретична база и научна основа, отворена за промени; по замисъл е диалектически, „снема“ религия в комунизъм.

Според своята степен на развитие научният социализъм има две фази – социализъм (низша фаза), с основен принцип „От всекиго – според способностите, на всекиго – според труда“ и комунизъм

(висша фаза), с основен принцип „От всекиго – според способностите, на всекиго – според потребностите“.

Според своето отношение към религията, според своята осъзнатост социализмът е диалектически атеистичен или диалектически религиозен.

Благодарности: Тази публикация е реализирана по Национална програма „Млади учени и постдокторанти“, тема на проекта: „Европейски модели на етико-религиозен социализъм и имат ли те почва у нас?“.

References/Литература

1. **Engels, F.** Polozhenieto na rabotnicheskata klasa v Angliya. Predgovor kam vtoroto nemsko izdanie ot 1892 g. – V: **Marks, K., F. Engels.** Izbrani proizvedeniya v 10 toma. T. 1. Sofiya: Partizdat, 1977, s. 247 – 264.

[**Енгелс, Ф.** Положението на работническата класа в Англия. Предговор към второто немско издание от 1892 г. – В: **Маркс, К., Ф. Енгелс.** Избрани произведения в 10 тома. Т. 1. София: Партиздат, 1977, с. 247 – 264.]

2. **Engels, F.** Predgovor kam Manifest na komunisticheskata partiya (kam angliyskoto izdanie ot 1888 g. I kam nemskoto izdanie ot 1890 g.). – V: **Marks, K., F. Engels.** Izbrani proizvedeniya v 10 toma. T. 1. Sofiya: Partizdat, 1977, s. 15 – 26.

[**Енгелс, Ф.** Предговор към Манифест на Комунистическата партия (към английското издание от 1888 г. и към немското издание от 1890 г.). – В: **Маркс, К., Ф. Енгелс.** Избрани произведения в 10 тома. Т. 1. София: Партиздат, 1977, с. 15 – 26.]

3. **Marks, K., F. Engels.** Manifest na komunisticheskata partiya. – V: **Marks, K., F. Engels.** Izbrani proizvedeniya v 10 toma. T. 1. Sofiya: Partizdat, 1977, s. 35 – 71.

[**Маркс, К., Ф. Енгелс.** Манифест на комунистическата партия. – В: **Маркс, К., Ф. Енгелс.** Избрани произведения в 10 тома. Т. 1. София: Партиздат, 1977, с. 35 – 71.]

4. **Engels, F.** Dialektika na prirodata. Sofiya: Izdatelstvo na BKP, 1956.

[**Енгелс, Ф.** Диалектика на природата. София: Издателство на БКП, 1956.]

5. **Engels, F.** Razvitie na sotsializma ot utopiya v nauka. – V: **Marks, K., F. Engels.** Izbrani proizvedeniya v 10 toma. T. 1. Sofiya: Partizdat, 1977, s. 106 – 151.

[**Енгелс, Ф.** Развитие на социализма от утопия в наука. – В: **Маркс, К., Ф. Енгелс.** Избрани произведения в 10 тома. Т. 1. София: Партиздат, 1977, с. 106 – 151.]

6. **Marks, K.** Kritika na Gotskata programa. – V: **Marks, K., F. Engels.** Izbrani proizvedeniya v 10 toma. T. 1. Sofiya: Partizdat, 1977, s. 153 – 168.

- [**Маркс**, К. Критика на Готската програма. – В: **Маркс**, К., **Ф. Енгелс**. Избрани произведения в 10 тома. Т. 1. София: Партиздат, 1977, с. 153 – 168.]
7. **Engels**, F. Zur Geschichte des Urchristentums. – In: *Karl Marx/Friedrich Engels-Werke*. Band 22, 3. Berlin: (Karl) Dietz Verlag, 1972.
8. **Grozev**, S. Za otноshenieto mezhdu religiya i sotsializam. – V: *Doktorantski cheteniya '2020*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ (pod pechat).
- [**Грозев**, С. За отношението между религия и социализъм. – В: *Докторантски четения '2020*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (под печат).]
9. **Grozev**, S. Za religiozniya sotsializam v konteksta na hristiyanstvoto. – V: *Sbornik dokladi ot XXXI Mezhdunarodna nauchna konferenciya na Sayuza na uchenite – Stara Zagora, SCIENCE & TECHNOLOGIES* (pod pechat).
- [**Грозев**, С. За религиозния социализъм в контекста на християнството. – В: *Сборник доклади от XXXI Международна научна конференция на Съюза на учените – Стара Загора, SCIENCE & TECHNOLOGIES* (под печат).]

За автора

Станул Грозев е доктор по философия. Постдокторант, Национална програма „Млади учени и постдокторанти“, Философски факултет на Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Научните му интереси са в областта на философията на религията, философията на изкуството, реториката.

За контакт с автора: grozev.stanul@abv.bg

**ON THE DIFFERENT TYPES OF SOCIALISM
ACCORDING TO THE THEORETICIANS OF SCIENTIFIC
SOCIALISM – FRIEDRICH ENGELS, KARL MARX
AND TILlich TILlich**

Stanul Grozev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract: The article examines the different types of socialism according to Friedrich Engels and Karl Marx, the theoreticians of scientific socialism and according to Paul Tillich, the theoretician of scientific religious socialism. Emphasis is placed on the strange dichotomy of similarities and differences between those two viewpoints which provides, on one hand, a deeper understanding of the notion of socialism in its theoretical and practical aspects. On the other hand, it facilitates the inclusion of the reconstructed notion of dialectical socialism into the subdivision of types presented by the founders. The article is part of the project “European models of ethico-religious socialism and can they strike root in our country?”.

Keywords: types of socialism, Friedrich Engels, Karl Marx, Paul Tillich, dialectical socialism.

About the author

Stanul Grozev holds a PhD in philosophy. Postdoc in the “Program for young scientists and postdoctoral researchers” at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Philosophy. Fields of interest: philosophy of religion, philosophy of art, rhetoric.

To contact the author: grozev.stanul@abv.bg